СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МОРАЛІ В ЕТИЧНОМУ СПАДКУ ЄВГЕНА ФЕДОРЕНКА

Наталія Ярмоліцька, кандидат філософських наук, науковий співробітник філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-1922-3496

e-mail: natashav63@ukr.net

Марина Москальчук, кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-3621-7282

e-mail: marishamos14@gmail.com

Отримано: 14.05.2021

Ухвалено до друку: 31.05.2021

Опубліковано: 21.05.2021

Ярмоліцька Н., Москальчук М. (2021). Соціально-економічні та ідеологічні основи моралі в етичному спадку Євгена Федоренка. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія, 2(5), 70-80. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-8/8>

Анотація

В статті розглядаються основні морально-етичні дослідження українського радянського філософа Є. Федоренка. На основі проведеної теоретичної реконструкції науково-дослідної діяльності вченого було визначено напрями його наукових пошуків, це: вивчення етичних проблем від історії етичних вчень до актуальних питань поточного життя, розробка методологічних проблем історико-етичних досліджень, дослідницька робота та морально-етичне просвітництво. З проведеного аналізу наукового спадку Є. Федоренка було визначено основні моменти його наукової діяльності, насамперед, це дослідження виникнення та своєрідності теоретичної етики, дослідження в області соціально-економічних та ідеологічних основ моралі та встановлення її взаємозв'язку з іншими формами суспільної свідомості. Він намагався знайти своє, особливе для наукового обґрунтування моралі та конструювання етики майбутньої ідеальної радянської людини. Однак, основною заслугою Є. Федоренка, які і більшості радянських вчених, було намагання показати, що вітчизняна радянська етика поступово відходить від властивої їй ідеологічної форми радянського марксизму, від моралістичної філософії.

Ключові слова: Є. Федоренко, марксистсько-ленінська етика, домарксистські етичні вчення, ідеологічні основи моралі, прикладна етика, медична етика, професійна етика, Київська світоглядно-гносеологічна школа.

Вступ

Радянська школа – це одна з численних течій етичної думки ХХ ст., продукт конкретної історичної епохи. Вона активно почала розвиватись в кінці 50-х на початку 60-х рр., коли з'явилися нові практичні стимули для розробки актуальних проблем і відкриття ще невідомих теоретичних перспектив. Однак, найбільш знаменні події в радянській етиці відбулись в 60-70-ті рр., коли етика, яка довгий час вважалась частиною історичного матеріалізму, була виділена в самостійну філософську науку. В цей період визначається її предмет пізнання та методологія, що послужило потужним імпульсом для подальшого розвитку етичних досліджень. У цьому аспекті значну роль відіграли вищі начальні заклади, в яких починають активно створюватись центри з числа самобутніх науковців, які ставали новаторами в області розробки нових аспектів вчення про мораль. Серед них був Євген Григорович Федоренко

(1903-1987), який став одним з перших дослідників прикладної та професійної етики на Україні в 70-80 рр. XX ст.

Життя Є. Федоренко було тісно пов'язане з роботою в Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка (1963-1983 рр.). Він пройшов шлях – асистента, старшого викладача, доцента, професора, завідувача кафедри. Є. Федоренко належав до тієї формації радянських вчених-етиків, за допомогою яких в другій половині XX ст. було завершено формування цілісної матеріалістичної концепції етики, а також спроби відійти від встановленого радянським урядом, ідеологізованого варіанту моральної теорії. Майже три десятиліття Є. Федоренко працював над дослідженням морально-етичної проблематики. Його перу належать понад 80 наукових і навчально-методичних праць серед яких: Коммунистическая нравственность (1958); Основы марксистско-ленинской этики (1965); Врачебная этика (1978, у спів-авт.). Профессиональная этика (1983) та ін.

Джерела

Основу дослідження склав аналіз наукової спадщини Є. Федоренка (Федоренко, 1958, 1965, 1978, 1983). Джерелами в галузі досліджень історії філософської думки в Україні в радянський та пострадянський період, морально-етичні та естетичні дослідження вітчизняних дослідників стали статті в журналі «Вісник Київського університету» (Левчук, 1983, Гуменюк, 1987, Лосев, 1991, Петрова, 2000) та «Філософська думка» (Лук, 1987, Попович, 2009), а також монографіях (Андрущенко, Тучак, 2013, Гусейнов, 1979), підручники та навчальні посібники (Шудрик, 2000; Прикладна етика, 2012; Розвиток філософської думки України, 2014). Джерелом в галузі етики стали праці Дж. Мура «Принцип етики» (Дж.Мур, 1984), який здійснив революцію в етиці XX ст. та започаткував процес створення її нової методології, а також «Принцип ответственности» Йонаса Г. (Йонас, 2004), яка стала важливим вкладом у формування нової етики. В ній автор розвинує марксизм як абсолютно утопічну теорію, яка неспроможна вирішити істотні глобальні проблеми людства й зазначає, що для виживання людство повинно керуватись принципом відповідальності перед природою й майбутніми поколіннями.

Методологія

Методологічною основою даного дослідження стало використання ряду основних методів, зокрема: метод системного аналізу, який дозволив дослідити світогляд Є. Федоренка у його інтегральній єдності філософського, науково-методологічного і культурно-історичного контекстах. При роботі з науковою спадщиною пріоритет належав синхронному методу, який передбачав вивчення тих джерел, які визначають специфіку розвитку морально-етичних поглядів вченого у визначений хронологічний період. Також було використано такі методи історико-філософського дослідження, як: проблемно-категоріальний, культурно-історичний та біографічний аналіз. Методологія даного дослідження ґрунтується на принципах єдності, системності та об'єктивності. Подібний комплексний підхід щодо дослідження розвитку морально-етичних поглядів Є. Федоренка в період існування тоталітарної системи радянського періоду, цілісно не застосовувався раніше ні вітчизняними ні зарубіжними дослідниками.

Результати

У радянські часи проблеми професійної етики тривалий час не досліджувались. Причинами цього було й те, що знаходились послідовні противники таких досліджень у вищих ешелонах влади. Їхнім аргументом було те, що «етика в радянському суспільстві єдина» і не потребує різнобічних досліджень. «Однак практика ідеологічної роботи гостро поставила питання морального виховання громадян країни. Відповіддю на це стало включення до переліку навчальних дисциплін вищих закладів освіти етики і початок викладання відповідного нормативного курсу в 1960-х роках» [Прикладна етика, 2012, 242-243]. Поступово ситуація змінюється і з заідеологізованої етика вона перетворюється в науку, яку починають активно досліджувати.

Характеризуючи науково-дослідну діяльність Є. Федоренка, доцільно виділити декілька її напрямів, які взаємопов'язані єдиним завданням, однак є специфічними за способом і формами її реалізації: по-перше, це вивчення етичних проблем в широкому діапазоні від історії етичних вчень до актуальних

питань поточного життя, розробка методологічних проблем історико-етичних досліджень; по-друге, дослідницька робота та морально-етичне просвітництво. Безумовно, найбільш значимим за своїми результатами в діяльності Є. Федоренка стали дослідження ним соціально-економічних та ідеологічних основ моралі, її взаємозв'язок з іншими формами суспільної свідомості. В той же час вчений поглиблює філософсько-методологічні засади етики, розглядає ряд категорій комуністичної моралі й такі її принципи, як колективізм, співвідношення суспільного та особистого, відношення до праці та суспільної власності, патріотизм та інтернаціоналізм, соціалістичний гуманізм, висвітлює моральні основи побуту та сім'ї. З дослідженням цих питань він зіштовхується в кінці 50-х рр., працюючи над книгою «Коммунистическая нравственность» [Федоренко, 1958].

Є. Федоренко належав до числа тих вчених, які мали значний вплив на розвиток історико-етичних досліджень. Свої дослідження моралі вчений розпочинає з ранніх ступенів суспільного розвитку, коли в процесі виробництва і споживання склалися певні відносини до громади, роду, чоловікові, жінки. В цей період часу моральним вважалося те, що виражало інтереси племені, роду. Поступово починають складатися норми і правила, які закріплювалися й ставали звичними і перетворювалися в загальноприйняті норми і правила життя людей. Зі змінами в економічному положенні, суспільних умов життя, змінювалися і відношення в суспільстві. Так як моральні норми не володіють ні вічністю, ні незмінністю, а лише визначають норми того або іншого класу, які змінюються протягом історії, тому й те, що було морально для людей однієї епохи, ставало аморальним для людей іншої епохи [Федоренко, 1958, 4]. Є. Федоренко звертає увагу на те, що хоча мораль, так само як і інші форми суспільної свідомості, виникає і розвивається у відповідності зі способом добування засобів для життя, проте її не можна пояснити тільки рівнем виробництва і станом продуктивних сил суспільства. Виникнувши на основі економічного базису мораль набуває деяку відносну самостійність і незалежність від економічного розвитку суспільства. Тому, можна говорити, що моральні принципи і норми формуються під впливом форм суспільної свідомості – політики, права, релігії, філософії, науки, літератури, мистецтва. Мораль «це певна форма суспільної свідомості, яка виражає різні сторони суспільного буття, побутових умов і є складовою частиною ідеологічної надбудови. Мораль являє собою сукупність принципів, норм і правил поведінки людей, які змінюються в їх повсякденному, суспільному, духовному та особистому житті. Мораль – це система норм, принципів і правил поведінки людей в їх відношенні до суспільства, державного ладу, класу, партії, один до одного і сім'ї» [Федоренко, 1958, 3].

Мораль вивчається не тільки етикою, її досліджують педагогіка, психологія, соціологія, логіка, етнографія та інші науки. Всі вони, мають свій предмет дослідження, вивчають якусь одну сторону моралі (виховну, психологічну, соціальну і т.п.). Тоді як етика, зазначає Є. Федоренко, фіксує всі сторони моралі в цілому, мораль є єдиним її предметом дослідження, який охоплюється в його філософсько-світоглядній суті [Федоренко, 1983]. Виникненню цілісної наукової теорії моралі передував довгий період, протягом якого виникали та зникали безліч історично обмежених концепцій. До виникнення марксизму етика була невіддільною, а інколи й центральною частиною філософських систем. Етика, яка історично складалась та розвивалась в межах філософії, далеко не відразу виділилась у відносно самостійну її галузь. Однак це не означало, що відійшовши від філософії конкретні науки набувають самостійної логіки розвитку і способи існування. Це ж можна сказати і про етику, вичленення якої не означало втрати нею філософського характеру. Адже вирішення «проблем мети, сенсу життя, моральної істини, співвідношення ідеалу й дійсності, приналежності та буття, об'єктивного і суб'єктивного в моральному житті потребує філософських методів дослідження. Філософський характер етики відкриває їй можливість застосування моральних оцінок до різних соціальних явищ» [Федоренко, 1983, 6-7]. Проте, відмічає Є. Федоренко, не дивлячись на тісний зв'язок з філософією, етика володіє відносною самостійністю. Тому, як і будь-яка гуманітарна наука, вона має свій понятійний апарат, котрий постійно уточнюється шляхом введення нових та видозміненням старих понять.

В області дослідження історії етичної думки слід визнати реальний вплив, який мали наукові здобутки Є. Федоренка. Вони були направлені на поєднання позитивних моментів у спадку минулого й застосування їх для вирішення сучасних моральних проблем. Однак, це не були незалежні від радянської ідеології дослідження, скоріше їх можна визначити, як продовженням вже здобутого в нових історичних умовах на основі нової ідейно-філософської бази. Зі зміною епох і століть змінювалися і погляди на

мораль. Коли, в силу суспільно-економічних перетворень, на зміну первісній формації приходить рабовласницький спосіб виробництва зі своєю ідеологією і спробами довести вічність і непорушність моральних норм, одні намагаються довести, що мораль має божественне походження і бере свій початок в потойбічному світі ідей (Платон), інші намагаються довести, що за своєю природою одним судилося бути рабами, іншим – рабовласниками (Аристотель). Однак, Є. Федоренко вважав, що навіть такі моральні підвалини рабовласницької формації, були кроком вперед. На зміну рабовласницьким, в Західній Європі (V-VI ст.) приходять феодальні виробничі відносини, сутність яких полягала у встановленні приватної власності на землю і неповної власності на працівника – кріпосного селянина. Наступ феодалізму викликав прогрес матеріального виробництва та духовного життя людей. У цей період особливу роль відіграє церква, тому мораль приймає релігійну форму, а її зміст починає відповідати вченню церкви [Федоренко, 1958, 6]. В надрах феодального суспільства, в зв'язку з розвитком продуктивних сил, зароджуються буржуазні виробничі відносини, які визначають нову моральність, яка виражала інтереси і потреби нової буржуазії. Буржуазний устрій наносив удар по теологічній моральності та аскетично-християнській моралі, яка спиралася на релігійний світогляд. Розпочалась вперта боротьба за знищення феодальних моральних принципів і встановлення «панування розуму і справедливості» [Федоренко, 1958, 8].

Основні теоретичні принципи буржуазної моралі були сформульовані в XVII в. англійськими філософами Т. Гоббсом і Дж. Локком та голландським філософом Б. Спінозою. У XVIII ст. англійський соціолог Б. МанDEVІЛЬ, аргументуючи принципи егоїстичної моралі, доводив, що вона повинна в інтересах держави стримувати пристрасті людей. Принципи егоїстичної моралі з позицій раціоналізму відстоював і Б. Спіноза. Французькі просвітителі і матеріалісти виступили проти ідеологічних настанов середньовіччя і релігійної моралі. Матеріалісти були твердо переконані, що створюючи «досконалу мораль» вони тим самим усувають перешкоди, які заважають прогресу. Якщо мораль релігійна шкідлива, то мораль, заснована на природі людини, на її досвіді та розумі, є корисною [Федоренко, 1958, 9-11]. Таку критику французькими матеріалістами релігійної моралі Є. Федоренко називає вершиною їхньої критики релігії з позицій метафізичного матеріалізму. Однак, вважає вчений, така критика феодальної моралі, з позицій метафізичного матеріалізму, демонструє прояви обмеженості в розумінні суспільних явищ.

На захист етичного ідеалізму виступили І. Кант і Ф. Гегель, піддавши критиці революційні ідеї французьких просвітителів і матеріалістів XVIII ст. За Кантом, мораль незалежна від будь-яких зовнішніх обставин, матеріальних умов життя суспільства, фізичної чуттєвої природи людини і її потреб. «Чуттєвість, стверджує Кант, дає лише емпіричний, розрізнений матеріал, що викликає різноманітність прагнень. Їй протистоїть розум, який виступає по відношенню до чуттєвості як формальний принцип» [Федоренко, 1958, 14]. Таким чином, пояснює Є. Федоренко, Кант розділяє людину і її діяльність, відриває моральність від практичної діяльності людей, від історичного розвитку людства. Тому називає кантівську етику ідеалістичною.

Слід відмітити, що більшість досліджень наукової спадщини Канта, були зроблені радянськими українськими істориками філософії в загальних ідеологічних рамках, створених комуністичною владою, що стало причиною величезного числа ідеологічних забобів серед яких було обов'язковим критикувати у Канта його «ідеалізм», «апіоризм», «агностицизм» і т.п. [Тытarenko, Rudenko, 2018, 107-114].

На захисті утилітаризму, індивідуалізму і основ буржуазного ладу, виступив англійський соціолог І. Бентам, взявши за основу індивідуалістичні інтереси і розглядає їх як єдино реальні, тобто – основу всієї моральності. Послідовником таких ідей І. Бентама став Дж. Мілль, який висунув принцип «найбільшої користі найбільшій кількості людей», згідно з яким мораль повинна виходити із загальної користі [Федоренко, 1958, 16]. Слід відмітити, що тут Є. Федоренко робить висновок як прихильник марксистської теорії й зазначає, що замість принципу «розумного егоїзму», висунутого французькими матеріалістами XVIII ст., буржуазні моралісти другої половини XIX ст., посилено просувають альтруїзм і утилітаризм. Така етика утилітаризму в радянські часи засуджувалась і вважалась такою, що виправдовує «взаємний грабіж» і лицемірство.

Різновидом буржуазного утилітаризму називає Є. Федоренко й етичну теорію Л. Фейєрбаха, етичні погляди якого мали релігійно-моральний напрям. Фейєрбах обмежує мораль чуттєвою природою

людини, підміняє виробничі відносини, що існують між людьми, відносинами взаємного братерства і любові. Тим самим, як вважає Є. Федоренко, «скочується до вульгарного розуміння моральності, тлумачення її як взаємної чуттєвої любові». Сам же Фейербах стверджував, що проповідувана ним мораль егоїстична, але зате вона також і «здорова, проста, прямодушному і чесна мораль, мораль людська, яка проникає в плоть і кров, а не фантастична, лицемірна, і яка є на вигляд тільки священною мораллю» [Федоренко, 1958, 18]. Подібна пристосовність німецької етичної теорії, зазначає Є. Федоренко, була теоретичним виразом практичного безсилля і боягузтва німецької буржуазії, яка свого часу знайшла відображення в реакційному анархізмі, який став своєрідним вивернутим навиворіт буржуазним світоглядом [Федоренко, 1958, 21].

Слід зазначити, що Є. Федоренка не можна назвати новатором, якого переслідували, ні противником офіційної ідеології. Він, як і більшість радянських науковців належав до категорії вчених, які намагались вирішувати проблеми розвитку соціальної науки шляхом удосконалення суспільного життя в межах марксистського світогляду. Тому не дивно, що в своїх публікаціях він послідовно піддавав критиці буржуазні ідеологічні течії другої половини XIX ст., називаючи їх періодом панування песимізму, «філософією світової скорботи», що відобразилось у песимістичній моралі, сформульованій А. Шопенгауером. Основна вимога його моралі – зречення від волі до життя шляхом проходження трьох ступенів, пройшовши які у людини послаблюється воля до життя. Така ідея морального «самовдосконалення» Шопенгауера спрямована на те, щоб приборкати, погасити волю до життя, стати байдужим до всього, нічого не бажати, ні до чого не прагнути. Але така мораль, зазначає Є. Федоренко, є реакційною, антигромадською і не може існувати в соціалістичному суспільстві.

Мораль, філософія та наука плавно переплітаються в наукових дослідженнях Є. Федоренка, які так само здійснюються та обґрунтовуються вченим на ідеологічній основі комуністичної моралі та марксистсько-ленінської теорії. Таку спонуку позицію вчений пояснює тим, що людські дії, вчинки і звичаї обумовлені не тільки матеріальними умовами життя суспільства, а й залежать багато в чому від ідеології. «Жодна наука не виникла раніше встановленого тим чи іншим шляхом спостереження за певними фактами, явищами в природі та суспільстві, але одні емпіричні факти, без їх узагальнень не дають загальної картини. В сумі фактів треба вміти знайти зв'язок, встановити закономірності, піднятися до абстракції, вивести теорію». Тут об'єктивний зміст моральних принципів, норм і правил «ні в якому разі» не може обійтися, «без філософських висновків», без теоретико-пізнавального філософського обґрунтування» [Федоренко, 1958, 74-75]. Однак, визнаючи залежність моралі від філософії, слід враховувати, що не всяка філософія сприяє формуванню в людині благородних високomorальних принципів і моралі. Шляхетний характер моральності обумовлюється філософією, яка відображає закономірний процес розвитку об'єктивного світу і прагнень класу в пізнанні суб'єктивної реальності [Федоренко, 1958].

В умовах домінування марксистсько-ленінської ідеології в радянському суспільстві, Є. Федоренко не міг обійти увагою дослідження моралі і релігії. Піддаючи критиці релігію він зазначав, що моральність регулює відношення людей до суспільства, класу, державі, сім'ї, один до одного, тоді як релігія є відображенням природних і суспільних явищ в спотвореному, фантастичному вигляді. Вона являє собою найбільш консервативну форму суспільної свідомості. «Релігія намагається охопити всі сторони багатогранного життя людей, впливаючи на економіку, культуру і мораль» [Федоренко, 1958, 82]. В умовах соціалізму, зазначає Є. Федоренко, релігія як реакційна ідеологія не заохочується суспільним ладом, панівним класом, формами суспільної свідомості. Протиставленням такої моралі в соціалістичному суспільстві є комуністична мораль. В межах комуністичної моралі Є. Федоренко досліджує категорії і принципи. Моральне засудження або схвалення будь-яких вчинків, пояснює він, виражаються в категоріях обов'язку, справедливості, чесності, совісті та ін., які необхідно досліджувати. Також, вчений досліджує такі принципи моралі, як: колективізм; співвідношення громадського і особистого; ставлення до праці і суспільної власності; патріотизм і інтернаціоналізм; соціалістичний гуманізм. Слід зазначити, що як і категорії моралі, так і принципи моралі Є. Федоренко продовжує вивчати з точки зору марксистсько-ленінської етики, показуючи переваги соціалістичного ладу, критикуючи буржуазний лад і буржуазних ідеологів з їхнім баченням моральності, моральних категорій і принципів. Він піддає критиці такі етичні системи, як етика позитивізму, яку називає замасковану форму ідеалізму; етику

прагматизму, як прагматичну етичну систему; етику екзистенціалізму, яка є песимістичним нігілістичним напрямком в буржуазній філософії і етиці; етику неотомізму, як сучасний релігійний етичний напрям; етику персоналізму, яка подібно неотомізму, являє собою релігійне етичне спрямування [Федоренко, 1965, 297-317]. Всі ці напрямки, зазначає Є. Федоренко, намагаються маскуватися під людянолюбство, боротьбу за вічну справедливість і загальне благо, однак сутність їх буржуазної «священної» моралі полягає в антинауковості, лицемірстві, класовій реакційній обмеженості.

Однак, не дивлячись на прояв гострої критики буржуазних етичних вчень у працях раннього періоду творчості Є. Федоренка, все ж таки з роками ідеологічна критика у його дослідженнях значно послаблюється, вчений поступово майже відходить від неї (переважно це дослідження 80-х рр). Тому можна говорити про те, подальша наукова діяльність Є. Федоренка, певним чином сприяла подоланню викривлених схем та підходів в радянських соціогуманітарних дослідженнях і була продовжена ним в дослідженнях професійної та медичної етики.

Будучи відомим своїм впливом на розвиток історико-етичних досліджень, Є. Федоренко був не менш відомим своїми науковими здобутками в області професійної етики. Але, як і в попередніх дослідженнях, повністю позбутися ідеологічної забарвленості йому не вдається. Досліджуючи професійну етику, Є. Федоренко зосереджувався на тих сферах професійної діяльності, в яких виконання службових обов'язків передбачало тісний і широкий контакт з людьми, в області де найбільш відчутна мотивація вимог професійної моралі. Досліджуючи професійну етику вчений концентрує увагу на визначенні її предмету та специфіки, з'ясуванню природи, генезису, функцій і головних положеннях діалектико-матеріалістичного вчення про професійну мораль. Вивчення проблем професійної моралі, зазначає Є. Федоренко, є однією з найактуальніших тем в радянській етичній науці й продиктовано потребами практики комуністичного будівництва.

Є. Федоренко добре розумів, що стосовно наукових питань, які він підіймав у своїх дослідженнях, в деяких моментах ще не склалось загальноприйнята думка, що неминуче веде до гіпотетичного, дискусійного характеру ряду положень, а деякі викладені ним положення професійної етики, в деяких моментах визнаються спірними. І це цілком закономірно, адже там де ведеться науковий пошук, існування дискусійних елементів є закономірним явищем. В наукових дослідженнях неможливо обійтись беззаперечними твердженнями без висловлювання різних думок, дефініцій, які потребують подальшого обговорення, теоретичного дослідження, перевірки та практичного підтвердження.

Свій інтерес до дослідження та розробки проблеми професійної етики Є. Федоренко пояснював не тільки потребами етичної саморефлексії, а перш за все актуальними потребами розвитку сучасної науки та суспільної практики, необхідністю підняття на більш високий рівень морально-психологічну та ідейно-політичну підготовку представників тієї чи іншої професії. Тому зосереджується на детальному дослідженні етики керівника, він вивчає витоки її виникнення, відстежує розвиток етики радянського керівника, аналізує характер моральних відносин між керівником та підлеглими, а також визначає моральну цілісність радянського керівника.

Важливим моментом у науковому спадку Є. Федоренка стало детальне дослідження ним судової етики, історії формування радянської судової етики й визначення морально-виховного значення судового процесу. Від самого початку, зазначає вчений, розробка радянської судової етики носила фрагментарний характер. В даний час вже не доводиться сумніватись в існуванні судової етики як наукової дисципліни, адже вона вже зайняла певне місце серед інших наук нормативного характеру. Як галузь наукового знання вона має свій предмет, мету і завдання дослідження. Предметом судової етики є судова мораль, основна соціальна функція якої полягає в тому, щоб здійснити переломлення, конкретизацію загальнозначущих моральних вимог, забезпечувати своєрідне погодження суспільних та професійних інтересів при вирішальній ролі перших, тобто створювати найбільш сприятливі передумови для реалізації конкретних професійних завдань [Федоренко, 1983, 59]. Судова етика тісно пов'язана не тільки з юридичними дисциплінами, але й з педагогікою, психологією, соціологією. Вона не може сформулювати кодекс правил, вона спроможна виявляти лише моральну основу діяльності та поведінки робітника, підсилювати моральний зміст процесуальних правил та заборон і допомагати вірному їх застосуванню.

Окремим пунктом дослідження Є. Федоренка стала дипломатична етика. Він не тільки окреслює призначення дипломатичної етики, а ще й простежує історію розвитку дипломатії та дипломатичної етики та концентрується на нормативній її стороні [Федоренко, 1983, 80].

Немає такої сфери людської діяльності, зазначає Є. Федоренко, яка б не формувала моральних стандартів. Це ж відноситься і до науки, яка є частиною людської культури, соціальним інститутом і сферою духовного виробництва, «в межах якої організовується та здійснюється отримання, накопичення та узагальнення знань про сутність природних та суспільних явищ, про саму людину» [Федоренко, 1983, 101]. Із змінами суспільно-історичних умов і розвитком науки, змінюється порівняльна значущість певних аспектів проблем взаємодії науки та моральності, які охоплюють велике коло питань і принципів підходу до них. Нажаль, відмічає Є. Федоренко, серед дослідників, які на різних рівнях проводять теоретичний аналіз даної проблеми, єдиної думки відносно цього ще не склалось. Історія суспільної думки демонструє, з одного боку, заперечення зв'язку між наукою та мораллю, а з іншого – визнання такої. Однак, для того, щоб можна було врахувати вплив морального фактору на розвиток науки, необхідно, в першу чергу, глибше вивчити питання про природу взаємодії науки та моральності. Радянська етика вченого не обмежується констатацією взаємодії між наукою та моральністю. Вона науково обґрунтовує цей зв'язок, враховуючи специфіку науки та моральності, «доводить, що зв'язок між науковими знаннями та мораллю людей виступає як тенденція, яка змінюється в залежності від конкретно-історичних умов, і що цей зв'язок не такий вже простий та прямолінійний, як інколи може здаватись» [Федоренко, 1983, 106].

Інший важливий момент наукових розвідок Є. Федоренка – дослідження педагогічної етики. Він вивчає етапи становлення педагогічної етики, відзначаючи, що роль професійної етики, як регулятора поведінки, є досить важливою для педагогічної діяльності. Сама структура моральних відносин, які складаються в педагогічному процесі є досить складною, а тому потребує детального дослідження. Педагогічна етика це наука про моральні цінності в поведінці педагога в сфері всієї його діяльності. «Головна мета педагогічної праці – навчання та цілеспрямоване виховання підростаючого покоління» [Федоренко, 1983, 157-158]. Саме в педагогічній професії, як вважає Є. Федоренко, найкраще проявляються моральні норми, а моральні принципи і людські цінності немов би влітаються в ті засоби та прийоми, якими користується педагог, навчаючи і виховуючи учнів.

Є. Федоренка, на наш погляд, цікавий своєю різнобічністю в досліджень професійної етики. Прикладом є дослідження ним театральної етики. Вчений не просто дає загальну характеристику театральної етики, він показує її виховну силу для глядача, аналізує моральний вигляд радянського актора, розглядає морально-професійні орієнтації радянського режисера. Театр, зазначає Є. Федоренко, – найважливіший компонент духовного життя цивілізованого суспільства, це один з найбільш складних по своїй структурі вид мистецтва, який бере свій початок ще з давнини. Історично, театральне мистецтво змінювалось, але на всіх етапах свого розвитку було зосереджено на людині, внутрішньому світі особистості. Взаємовідношення моралі та мистецтва, етики та естетики (як науками, що їх вивчають) обумовлені єдністю доброго та прекрасного. І в моралі, і в мистецтві центральним об'єктом відображення їх як форм суспільної свідомості є людина. Найбільш очевидно взаємодія моралі та мистецтва проявляється в явищах духовного життя суспільства, у вчинках, поведінці особистості [Федоренко, 1983, 183-184]. Як і будь-яка наука, радянська театральна етика пройшла свій шлях становлення та розвитку. Театральне мистецтво, відображуючи моральне життя людини, створює моделі людських відносин та образів, тим самим виховує в людині здатність моделювати своє відношення до людей та вірно орієнтуватись в суспільній дійсності. «Воно є універсальною пам'яттю морального досвіду людства, і в цьому обумовлено його найважливіше значення для морального виховання» [Федоренко, 1983, 189].

Головним здобутком Є. Федоренка в області дослідження професійної етики стали дослідження лікарської етики. Цьому розділу етики вчений присвячує окрему працю «Врачебная этика», яку видає у співавторстві зі своїм аспірантом О. Смольняковим. У ній аналізується становлення основних принципів професійної етики та моралі, розглядається їхня специфіка в різних соціально-економічних формаціях. Є. Федоренко вивчає історію виникнення лікарської етики, зародження моральних та етичних уявлень в медичній професії. В сучасних умовах, зазначає вчений, проблеми розвитку моральних відносин лікар – хворий, а також складних соціально-етичних проблем, пов'язаних з науково-технічною ре-

волюцією в медицині, вже не можуть вирішуватись на емпіричному рівні, тобто тільки на рівні клятв, кодексів або урочистих обіцянок. Лікарська етика соціалістичного суспільства, яка основана на марксистсько-ленінській науковій методології, підіймається до рівня теоретичної дисципліни та перетворюється в самостійну науку [Федоренко, 1978, 30]. Сучасна медицина висуває ряд важливих етичних проблем (трансплантація органів, медичний експеримент, генетика людини, психофармакологія та ін.), які не можуть бути вирішені без систематичного наукового аналізу [Федоренко, 1978, 4].

За визначенням Є. Федоренка, лікарська етика – це «наука про моральні засади, моральні цінності вчинків та поведінки лікаря в його професійній діяльності. Лікарська етика в якості складової своєї частини містить вчення про лікарський обов'язок – лікарську деонтологію» [Федоренко, 1983, 126]. Однак, саме поняття деонтології вужче поняття лікарської етики. Якщо лікарська етика розкриває сутність морального обов'язку лікаря, то деонтологія показує, як він повинен бути реалізований в конкретних умовах кожної медичної спеціальності. Саме тому в деонтології особливо яскраво виражено момент не розчленованості морального та професійно-технічного компонентів. Норми лікарської деонтології покликані регулювати лише відношення між лікарем та хворим, а норми лікарської етики охоплюють також відношення лікаря до всіх медичних робітників, до суспільства, до держави [Федоренко, 1983, 126-127]. Лікарська етика має свій об'єкт дослідження, яким є лікарська мораль. Професійна мораль лікаря пролягає в області дійсних моральних відносин у сфері лікарської діяльності, це система норм і правил поведінки лікаря. Є. Федоренко розглядає загальні питання етики лікаря, досліджує закономірності виникнення та розвитку норм і вимог до поведінки лікаря. Для лікаря лікарська етика є «філософією» професії, вона визначає місце і роль медика в суспільному прогресі, суспільну цінність його праці та моральні традиції [Федоренко, 1978, 62].

При вирішенні питання про природу професійної моралі, необхідно виходити з принципу зв'язку моралі, практичної діяльності та знань, тобто враховувати ціннісний аспект проблеми. Для цього необхідно визначити структуру професійної моралі лікаря. За визначенням Є. Федоренка вона складається: 1) відношення лікаря до хворого; 2) до здорового; 3) до інших лікарів і медичному персоналу; 4) до суспільства і держави з точки зору професійних завдань та морального ідеалу лікаря. Ступінь визначення своєрідності, неповторності моральних та психологічних ситуацій, складність моральних проблем в медичній практиці складає специфіку лікарської моралі як особливої сфери прояву моральності [Федоренко, 1978, 48]. Вивчення проблем професійної етики, зазначає Є. Федоренко, веде нас від загального до конкретного, що дозволяє пізнати мораль ширше та пов'язати її з практичною діяльністю особи.

Є. Федоренко вважає, що необхідно розрізнити поняття лікарської та медичної етики. Оскільки мова йде про розробку загальнотеоретичних та методологічних проблем професійної етики, тоді як поняття лікарської етики переважно визначає її сутнісний аспект, а поняття медичної етики – змістовний [Федоренко, 1978, 61]. Саме тому, як пояснює вчений, він надає перевагу поняттю лікарської етики.

За визначенням Є. Федоренка, висхідними морально-етичних принципів медицини є: *гуманістична спрямованість медичної діяльності* (любов до людей, чуйне відношення до хворих, найбільш важлива моральна вимога до лікаря, яка визначає гуманізм його професії); *солідарність медиків у боротьбі за мир, проти сил агресії та мілітаризму* (в сучасних умовах боротьба проти загрози термоядерної війни, боротьба за мир, в цих умовах медичні працівники постають представниками гуманної професії); *постійне підвищення своїх професійних знань у відповідності з останніми досягненнями сучасної науки* (оскільки від цього залежить ефективність праці лікаря); *принцип індивідуального підходу* (лікар повинен вміти індивідуалізувати хворих); *принцип колегіальності* (спрямований проти суб'єктивізму та самовпевненості лікаря); *збереження лікарської таємниці* (є одним з основних морально-етичних принципів медицини, в якому проявляється діалектика співвідношення особистого та суспільного) [Федоренко, 1978, 68-77].

Швидкий підйом ефективності сучасної медицини на основі науково-технічної революції, поновому ставить традиційні питання в межі можливого, необхідного та дозволеного. Поряд із фізикою та біологією медицина ХХ ст. висуває етичні проблеми, в центрі яких стоять проблеми моральної відповідальності за впровадження новітніх способів та засобів впливу, які несуть із собою потенційну загрозу здоров'ю людству [Федоренко, 1978, 102].

Свій інтерес до дослідження професійної етики Є. Федоренко пояснював тим, що з самого моменту виникнення професійна діяльність, професійна мораль були невід'ємним її компонентом, який віді-

грав важливу роль, привертаючи до себе увагу багатьох дослідників. Хоча її вимоги, які витікали з професійної доцільності, багато в чому були нереальними, тому що не відповідали духу пануючої моралі суспільства, це не стало на заваді активному дослідженню професійної моралі. Адже її дослідження сприяють укріпленню наукових основ професійної етики, розширенню сфери її впливу на суспільні звичаї, допомагають вирішувати ряд спірних проблем, дають поштовх для нових філософських рішень та розробок [Федоренко, 1983, 205-206].

Висновки

Підводячи підсумок огляду наукової діяльності Є. Федоренка хотілося б зазначити, що він належав до вчених-гуманітаріїв радянської доби, періоду розвитку радянської філософської науки. І хоча він, як і більшість вчених радянської доби, не піддавав сумніву офіційний ідеологічний напрям і намагався, не виходячи за ідеологічні межі, вирішувати суто наукові завдання й послідовно вивчати марксистсько-ленінську етику, все ж таки був першим, хто в Україні, після тривалого забуття, почав досліджувати проблеми професійної етики. З роками змінились соціальні пріоритети, змінились і дослідження етичних проблем, але основні ідеї наукового спадку Є. Федоренка залишаються актуальними й сьогодні, а конструктивний сенс його творчого доробку значно збагатив Київську світоглядно-гносеологічну школу радянського та пострадянського періоду.

Бібліографія

- Федоренко Е.Г. Коммунистическая нравственность. – К.: Изд-во Киевского государственного университета им. Т.Г.Шевченко, 1958. – 288 с.
- Федоренко Е.Г. Основы марксистско-ленинской этики. – К.: Изд-во Киевского университета, 1965. – 324 с.
- Федоренко Е.Г. Профессиональная этика. – К.: Изд-во при Киевском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1983. – 216 с.
- Смольняков А.И., Федоренко Е.Г. Врачебная этика. – К.: Здоров'я, 1978. – 104 с.
- Прикладна етика. Навчальний посібник / авт. кол. Аболіна Т.Г., Нападиста В.Г., Рихліцька О.Д. та ін.; за наук. ред. Панченко В.І. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 392 с.
- Левчук Л.Т., Федоренко Є.Г. Розвиток досліджень з марксистсько-ленінської етики та естетики // Вісник Київського університету. Питання філософських наук. – К.: Вид-во при Київському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1983. <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/27/27>
- Андрущенко В.Л., Тучак Т.В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція): [монографія] / В. Л. Андрущенко; Т. В. Тучак. – К.: Алерта, 2013. – 384 с.
- Мур Дж. Принципы этики / Джордж Мур: Пер. с англ. Общ. ред. И. С. Нарского. – М.: Прогресс, 1984. – 326 с.
- Шудрик І.О. З історії української філософської думки: навчальний посібник. – К.: Академія, 2000. – 120 с.
- Попович М. Про філософську культуру країни на ім'я «СРСР» // Філософська думка. – 2009. – № 3. – С. 5-15.
- Лук М. Боротьба за марксистсько-ленінську філософію на Україні в 20-30-ті роки // Філософська думка, 1987. - №6. – С. 13-23.
- Розвиток філософської думки в Україні: навчальний посібник [за ред. Ю.М.Вільчинського]. – 3-тє видання перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2014. – 327 с. <https://core.ac.uk/download/pdf/32610712.pdf>
- Гуменюк Т.К. Морально-естетичні принципи становлення концепції позитивного героя в мистецтві соціалістичного реалізму // Вісник Київського університету. Питання філософських наук. – К.: Вид-во при Київському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1987. – Вип.19. – С. 59-64 <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/23/23>

- Лосев І.В. Етика праці в системі національної культури // Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. – К.: «Либідь», 1991. – Вип.1. С. 23-30 <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/23/23>
- Лосев І.В. Етика праці в системі національної культури // Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. – К.: «Либідь», 1991. – Вип.1. С. 23-30 <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/19/19>
- Петрова Г.М. Проблема моральнісної самоідентифікації та моральнісного самовизначення в сучасних теоріях: етичний аспект // Вісник Київського університету. Філософія. Політологія. – К.: ВЦ «Київський університет», 2000. – №32. – С. 26-30.
- Гусейнов А.А. Золотое правило нравственности. - М.: Молодая гвардия, 1979. - 221 с.
- Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации. - М.: Айрис-пресс, 2004. - 180 с.
- Тытarenko V., Rudenko S. Kant's Studies in Ukrainian Philosophy of Soviet Period // Future Human Image, Volume 9, 2018. pp. 107-114.

References:

- Fedorenko E.G. (1958). Communist morality. K.: Publishing house of the Kiev State University. T.G. Shevchenko.
- Fedorenko E.G. (1965). Foundations of Marxist-Leninist Ethics. K.: Publishing house of Kiev University.
- Fedorenko E.G. (1983). Professional ethics. K.: Publishing house at the Kiev State University of the publishing association «Vishcha Shkola».
- Smolnyakov A.I., Fedorenko E.G. (1978). Medical ethics. K.: Health.
- Applied Ethics (2012). Textbook / ed. count Abolina T.G., Napadista V.G., Rykhlytska O.D. etc.; for science. ed. Panchenko V.I. K.: «Center for Educational Literature».
- Levchuk L.T., Fedorenko E.G. (1983). Development of research on Marxist-Leninist ethics and aesthetics. *Visnyk of Kyiv National University. Questions of philosophical sciences*. Kyiv: Publishing House at the Kyiv State University of the Higher School Publishing Association. <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/27/27>
- Andrushchenko V.L., Tuchak T.V. (2013). Moral and ethical imperatives of taxes and taxation (Western tradition): [monograph]. K.: Altera.
- Moore J. (1984). Principles of Ethics / per. from English; total ed. I. S. Narsky. M.: Progress.
- Shudryk I.O. (2000). From the history of Ukrainian philosophical thought: a textbook. K.: Academy.
- Popovich M. (2009). About the philosophical culture of the country named «USSR». *Filosofska dumka*. № 3. P. 5-15.
- Luk M. (1987). The struggle for Marxist-Leninist philosophy in Ukraine in the 1920 and 1930. *Filosofska dumka*. №6. Pp. 13-23.
- Development of philosophical thought in Ukraine (2014): textbook [ed. Y.M.Vilchynsky]. 3 edition of revisions. and ext. K.: KNEU. <https://core.ac.uk/download/pdf/32610712.pdf>
- Gumenyuk T.K. (1987). Moral and aesthetic principles of the formation of the concept of a positive hero in the art of socialist realism. *Visnyk of Kyiv National University. Pytannia filosofskykh nauk*. K.: Published at the Kyiv State University of the Higher School Publishing Association. Issue 19. P. 59-64. <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/23/23>
- Losev IV (1991). Ethics of work in the system of national culture. *Visnyk of Kyiv National University. Socio-political sciences*. K.: «Lybid». Issue.1. P. 23-30 <https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal/issue/view/19/19>
- Petrova G.M. (2000). The problem of moral self-identification and moral self-determination in modern theories: ethical aspect. *Visnyk of Kyiv National University. Philosophy. Politology*. K.: VC «Kyiv University». №32. P. 26-30.
- Huseynov A.A. (1979). The golden rule of morality. M.: Molodaya gvardiya.
- Jonas G. (2004). The principle of responsibility. Ethics Experience for Technological Civilization. M.: Ayris-press.

Tytarenko V., Rudenko S. (2018). Kant's Studies in Ukrainian Philosophy of Soviet Period. *Future Human Image*. Volume 9, P. 107-114.

SOCIAL-ECONOMIC AND IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF MORALS IN THE ETHICAL HERITAGE OF EUGENE FEDORENKO

Nataliia Yarmolitska, PhD, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

ORSID: 0000-0002-1922-3496

e-mail: natashav63@ukr.net

Maryna Moskalchuk, PhD, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-3621-7282

e-mail: marishamos14@gmail.com

Abstract

In the article are considered the main moral-ethical research ukrainian soviet philosophy E. Fedorenko. Based on the conducted theoretical reconstruction of scientific-research activity scientist was defined the direction his scientific research, this: the study of ethical problems from the history ethical teachings to relevant questions current life, development of methodological problems history-ethical researches, research work and moral-ethical enlightenment. From the analysis of scientific heritage E. Fedorenko was determined the basis moments his scientific activity, first of all, this investigation of occurrence and originality the theoretical ethic, research in the field social-economic and ideological basics moral and installation its relationship with others forms the social consciousness. He tried to find his own, special for scientific justification moral and designing ethics of the future perfect the soviet human. However, main merit E. Fedorenko, like most soviet scientists, there was an attempt to show, what domestic soviet ethics the gradually departs from inherent in it the ideological form soviet marxism, from moralistic philosophy.

Keywords: *E. Fedorenko, marxist-leninist ethics, pre-marxist ethical teachings, ideological foundations moral, applied ethics, medical ethics, professional ethics, Kyiv worldview-gnoseological school.*

Received: May 14, 2021

Approved for printing: May 31, 2021

Published: June 21, 2021

Yarmolitska N., Moskalchuk M. (2021). Social-Economic and Ideological Foundations of Morals in the Ethical Heritage of Eugene Fedorenko. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2(5), 70-80. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-8/8>